

crkva u svijetu

godina XI • broj 2 • split • 1976

ŠANSE I RIZICI RELIGIJE

Urednik

U ovom našem vremenu kad se sve želi pretražiti, ustanoviti i izmjeriti, i religija — religiozni svijet i njegovo ponašanje* — sve češće dolazi pod leće i povećala, stručne analize i pretraživanja pojedinih znanstvenika i znanosti, osobito sociologije i psihologije. Primjenjuju se složeni obrasci i metode, vrše teoretski pristupi i eksperimentalni postupci, postavljaju čvrsti upiti i mješovita, unakrsna pitanja, kako bi se došlo do što točnijih podataka o religijsko-religioznoj slici suvremenog čovjeka, društva i svijeta — s raznih i različitih aspekata: od brojčano-prostornoga do, recimo, slojevitog, u neku ruku dubinskog pogleda u pojedinca i vertikalnog prodora u razne društvene, dobne i profesionalne skupine.

Suočen s vlastitim nemirima i pitanjima u današnjem svijetu, u kojemu ni vjera nije pošteđena, čovjek se tako izvana, gotovo mehanički, stavlja pred gotov čin, pred ispit — koji, sjetimo se, nikada nije ugodan — da na njemu otkrije svoj svijet, zapravo svoju svijest i njezino obzorje. No nema druge, to tako mora biti. U eri pozitivističkog pristupa stvarnosti pozitivistički se pristupa i skrovitim prostorima. Znanstvenik se koristi svim oblicima ponašanja i životnim kontrastima da bi došao do što realnije slike o konkretnom društvu i čovjeku. A kad već to tako biva, onda, kao i svaka stvar, i sociološki pristup religioznom svijetu postaje obična, normalna pojava. Prihvaćaju je i provode i religiozni i nereligiozni istraživači i ispitanici, pristupaju joj prije svega kao konkretnoj društvenoj stvarnosti.

* Ovdje je riječ općenito o religiji, religioznom fenomenu, bez posebnog osvrta na pojedine konfesije.

Iako još uvijek ostaje problematično pitanje koliko se zapravo religija, da ne kažemo vjera, može mjeriti određenim društvenim standardima, programiranim obrascima i uopćenim iskustvenim metodama, držimo da je to nuždan i opravdan put u otkrivanju suvremenog religijsko-religioznog ponašanja i, u širem smislu, religije.

Dakako, nije to počelo tek danas. Geografske religijske koordinate, pa donekle i njihove društvene, dobne i profesionalne krivulje, grafikoni i ideogrami odavno zanimaju čovjeka. Svi ti podaci, posebno ovi današnji — u što moramo ubrojiti i nekoliko socioloških analiza u našim sredinama (Zagreb, Split, Pula) i različitim društvenim kategorijama — doprinose boljem upoznavanju religijsko-religioznog kretanja, i upućuju na sadašnje stanje i trendove sutrašnjeg ponašanja; otkrivaju tako sliku ne samo religioznog nego općenito čovjekova svijeta, dotično određenog društva i njegovih važnih označnica. Stoga svako znanstveno, nepristrano istraživanje i tumačenje možemo samo pozdraviti i, ako nema uplitanja kojekakvih ideoloških brkanja i pomutnje, iskreno preporučiti.

Nema sumnje, brojke su vrlo rječite; predstavljaju dragocjen prinos. No teško je kazati da je s njima sve jasno i dorečeno. Ako znamo da je religija složen fenomen, specifičan, osobno vrlo intiman i često društveno ambivalentan, onda religiozno istraživanje ne samo što otežava posao svojih istražitelja nego unosi i stanovitu obzirnost prema njihovim rezultatima. No i unatoč tome što su statističke redovito samo približne, nemamo razloga da ih ne prihvatimo i, štoviše, da im u nekom smislu ne damo i širi značaj u pogledu religijsko-religioznog kretanja, i u drugim sličnim područjima i odgovarajućim društvenim slojevima.

Što se tiče nekih naših istraživanja, u našoj sredini, u ovom broju donosimo opširne osvrtne. Mi ćemo se ovdje dotaknuti općenito same problematike, dotično složenosti suvremenog religijsko-religioznog ponašanja — religije u općem smislu i na taj način pokušati njezine današnje i sutrašnje šanse i rizike smjestiti u nove, konkretne prilike i vrijeme.

Vjerovali ili ne, presudnu ulogu u našem životu ima tzv. naš svijet. Psiholozi kažu da ga vrlo rano stičemo i da s njim u načelu redovito pristupamo svijetu oko sebe. Iako taj »naš svijet«, kao vlastito obzorje i stanoviti filter, ima prije svega zaštitnu ulogu pred vanjskim pritiscima i idejno-ideološkim manevriranjima, on se često pojavljuje i kao unutrašnja težnja da se objektivizira i onda sve svede na svoju mjeru, ukus i kalup. Na sreću to nikome ne polazi za rukom. Stvarni povijesni svijet sa svojom složenošću i raznolikošću nije svediv na privatne kalupe i dimenzije, jednako kao što ni čovjek, usprkos svim nivelacijama i sustavima, nije svediv na neke tipizirane uzorke; ostaje uvijek svoj, svoja osobna opcija i sloboda.

Ako želimo objektivno pristupiti šansama i rizicima religije i religioznosti u ovom našem vremenu, ne smijemo smetnuti s uma i taj poznati psihički zakon. Osim toga danas valja računati i s čitavim nizom društvenih i povijesnih kretanja, posebno raznim idejno-ideološkim strujanjima, zatim s još nekim čvrstim psihološkim i životnim zakonitostima suvremenog potrošačkog društva, koje se spontano odražavaju i na reli-

gijsko-religioznim područjima. Znamo također da u životu nema idealnih kretanja, postoje samo stvarna zbivanja, kojima je teško predvidjeti sve odrednice, ali im valja kao takvima prilaziti.

Osnovno pitanje religije i religioznosti jest pitanje njezine povezanosti s čovjekom, njezine imanentnosti, o čemu ćemo na drugom mjestu raspravljati. Ovdje bismo u sklopu socioloških istraživanja, s kojih je sumnjivo prelaziti na filozofska, uopćena zaključivanja, mogli samo dodati da je u pristupu suvremenom religijskom ponašanju vrlo važno osnovno poimanje religije. Tko je, na pr., smatra suvišnom, njega će svaka anketa o vjeri razočarati; tko je drži jedino važnom u životu, njega ni maksimalni postotak od 99% teista neće zadovoljiti. No i tu treba uočiti stvar što realnije.

Mada su, iznesimo ovdje samo nekoliko misli, religiozna čuvstva i stajališta sveobuhvatna, ne može se podržati mišljenje koje gleda na religiju i religioznu problematiku kao na jedino zanimanje, brigu i potrebu čovjeka. Koliko god je to pitanje središnje pitanje ljudske sudbine i povijesti, ono je konkretno samo dio ljudskih potreba i interesa. Čovjek je očito religiozno biće, ali nije samo religiozno biće. Religiozna dimenzija stoga, koliko god dake bila presudna za njegovu sudbinu i kao središnja kategorija zadirala u sva područja njegova shvaćanja i djelovanja, stvarno je samo jedna među drugim dimenzijama i označnicama čovjeka. Zbog toga nas zapostavljanje religije kod jednog većeg ili manjeg broja ne mora iznenaditi.

S druge strane, čini se da mnogi u religiji još uvijek gledaju samo onaj vanjski, više-manje društveno-povijesni biljeg, posebno onaj kakav je imalo jednokonfesionalno društvo, koje se na mahove poistovjećivalo s religijom i njezinim izvanjskim obilježjima. U takvoj slici, naravno, religija danas u očima takvih promatrača doživljava samo rizike i opasnosti, dotično razočaranja. — No to je smo izvanjski, popratni dio religije, više njezino opterećenje i balast negoli njezina stvarnost. Danas bi međutim, trebalo sve više uočavati unutrašnji faktor religije, religiju kao transcendentnu danost, religioznu svijest i vjeru, koja nije upućena na vanjsko, društveno ponašanje, nego izražuje iz racionalne određenosti, iz niza pitanja koja se nameću čovjeku kao razumnom biću; iz kontingentnosti svijeta i misterija svemira i čovjeka. Tu je srž i izvorište religije, snaga religioznog iskustva i opredjeljenja, na koje, kako ćemo još vidjeti, izvanjske forme i društvena ponašanja, dotično opći razvoj i rast čovjeka mogu utjecati i u stanovitaj ih mjeri modificirati.

Da bismo dakle realno prišli suvremenim religijsko-religioznim problemima danas, moramo se u prvom redu okrenuti prema sadašnjem vremenu i čovjeku. U tom smislu valja uočiti neke koordinate društvenog i religioznog kretanja, promjene i modifikacije koje na prvi mah, ako se religija promatra sa svoje tradicionalne točke gledišta, upućuju na slabljenje religijskih veza i odnosa, opadanje teista i mijenjanje nekadašnje slike vjernika, religioznog čovjeka. Tu su manje-više stvari poznate. Proizlaze djelomično iz fiksne slike svijeta i čovjeka, dotično kodificiranih religijskih stajališta i kretanje naše povijesti, koja pokazuje ten-

denciju mijenjanja, ali ne negiranja. Zajedno sa suvremenim pristupima svijetu i čovjeku, dotično s novim životnim osmišljenjima i konkretnim filozofskim shvaćanjima i tumačenjima osnovnih pojmova i religija doživljava svoj hod. No pogrešno je iz toga zaključiti da je ona u svojoj biti prolazna kategorija. U stvari, to je sve skupa više kušnja za neke povijesne religijske forme nego za religiju kao takvu.

Očiti su neki procesi i pomicanje od sakralnoga prema svjetovnom, konkretnom i ovozemaljskom. Sjetimo li se, na primjer, kako se iz monolitnog kršćanskog svijeta — bez obzira na neka nova ideološka i mistifikatorska ponašanja potrošačkog društva — razvio pluralistički mentalitet, a od uniformnog i kodificiranog vjernika novi samosvojni čovjek — shvatit ćemo da se i religija, gledana u njezinoj povijesnoj odredivosti, našla u sasvim novim prilikama i društvu. Pomak od religioznog prema sekulariziranom mentalitetu, koji je još uvijek u toku, predstavlja za religiju velike rizike i kušnje. Posebno ako se ona izravno veže za društvo i njegove povijesne oblike. Društvo joj, redovito, gotovo više smeta nego koristi, pa je u tom smislu i samom vjerniku u neku ruku postala društveno i životno (moralno) opterećenje.

Sve je to skupa prouzrokovalo da se danas mijenja i slika religije i religioznog čovjeka. Stoga, na što nas jasno upozoravaju suvremena religijska istraživanja, u novom svijetu pluralističkih shvaćanja, kad sve više dolazi do pomutnje u sustavima vrednovanja, nije čudno što je i religija doživjela nova preispitivanja i modifikacije. Prije svega valja se zauvijek odreći nekadašnjih monokonfesionalnih društava i njihova stopostotnog prihvaćanja religije i njezine autoritativnosti. Religiju i religioznost prema tome moramo smjestiti u današnja društva i u toj perspektivi mjeriti njezine odrednice i praviti usporedbe. U tom smislu, po našem mišljenju, staro društvo, kad se službeno davala prednost sakralnom, nije uopće karakteristično za stvarna religiozna ponašanja kao što nisu karakteristične ni one situacije kad se postupa obratno. Međutim, čini se da je, bar što se tiče religije kao takve, značajna činjenica da je ona u čitavu novom sklopu životnih i društvenih, misaonih i tehničkih promjena, novih traženja i nemira potrošačkih apetita i ideoloških zatvaranja — značajan životni faktor čovjeka, što joj pruža nove šanse i mogućnosti. Drugim riječima, danas je svakome jasno da u usporedbi s društveno-političkim mehanizmima, kojekakvim makinacijama i ratnim potencijalima društva religija kao društveni faktor ostaje naoči krhka i nemoćna da ovaj naš svijet »pretvori« u duhovno-religijsko podneblje. Ali s tom nikada nerealiziranom težnjom ne znači da je religija izgubila svoju ulogu i značaj u životu. Ako se, na pr., u jednoj slojevitoj anketi u našem vremenu i prostoru svega 12,3% ispitanika smatra ateistima, ako 8,3% među njima priznaju da su protivnici religije — što u njihov religiozni problem uvlači i neka izvanreligiozna pitanja i odnose — ako 51,2% izjavljuju da su religiozni, a 20% u tome neodlučni, odnosno 15,9% da nisu vjernici (što ne znači da nisu religiozni), onda — uza sve opasnosti i rizike koje religiji nanosi moderni svijet i njegov mentalitet — religijsko-religiozno obzore predstavlja prema suvremenim statistikama životno opredjeljenje goleme većine, u čemu se bez sumnje naziru šanse i za budućnost. — Subjektivistička poimanja i težnja svodenja svi-

jeta na svoju mjeru svim tim — ni s jedne ni s druge strane — neće biti sigurno zadovoljni. No to mišta ne mijenja činjenicu da je realna slika svijeta važnija od fiktivne i željene.

Naravno, osim brojčanih odnosa suvremena istraživanja pokazuju i drugu stranu medalje. S promjenom slike svijeta i mijenjanjima čovjeka mijenja se, kažu, i slika religije. Neki u tome vide temeljnu kušnju i opasnost po religiju, osobito za pojedinačne čvrsto kodificirane konfesije. U tom pogledu se često spominje praktično religiozno popuštanje, zatim problem koherentnosti nauke, dogmatska neodlučnost, stvaranje »podzemne religije«, svojevrsna subjektivna poimanja religioznoga i svetoga, rušenje auktoriteta, slabljenje veza s institucionalnim vjerskim zajednicama, itd. Taj se proces, poznato je, odvija odavno, i još nije, čini se, došao do svojega kraja. Subjektivizam se tako spontano pojavljuje i u religijsko-religioznom području; očito više kao rizik nego kao šansa.

Ne možemo ipak ovdje zaobići neka spomenuta pitanja i podatke religioznih istraživanja kao suvremene religijsko-religiozne probleme, povezujući ih donekle s misaonim problemom koji se odavno nameće zapadnoj filozofiji, a Heidegger ga danas formulira kao problem bitka. To bi u ovom kontekstu značilo: problem jednosti i jedinstva. Dakle u religijskom se smislu tu postavlja poznati zahtjev koherentnosti i istosti religijskih kodeksa. Ne možemo to zanemariti. Međutim, ovdje bi se dalo jasno razlučiti pitanje religije kao pratioca čovjeka i društva od pitanja čvrstih religioznih formacija. Naravno da se tu nameću problemi i traži posebna vješтина u organskom rastu i razvoju i same religije kao takve i pojedinih vjeroispovijesti. Tu su te problematične šanse i rizici, od kojih nije pošteđen ni čovjek u cjelini.

Postaje sve očitiije da se u nekim povijesnim faktorima kao imanentnim zakonima povijesnog rasta i razvoja krije ozbiljan razlog da se sve više u povijesti javlja šarolik mozaik misli i iskustva. Toj nemirnoj slici mikroprojekcija svojega vlastitog svijeta teško će se potpuno oduprijeti i religiozna svijest današnjeg čovjeka. Ne znači to da će se promijeniti religija kao takva ili pak bitni sadržaji vjere. U pitanju su najčešće povijesni aspekti. U svijetu u kojemu se tako brzo mijenjaju obrisi života, religiozna istraživanja jasno uočavaju da se i u pojedina religijska gledišta i strukturalne odnose unose neka osobna mišljenja, posebno kad se radi o pitanjima koja ni u religijskom i religioznom sustavu ne predstavljaju čvrste točke nego izvedene zaključke, savjete ili mišljenja. Čini se da su već danas i religije sve svjesnije te činjenice. Stoga, zbog svoje težnje za čvrstim jedinstvom u bitnim pitanjima, ne žele previdjeti ni konkretne potrebe čovjeka da uza sve jedinstvo i zajedništvo ostane svoj i osoban. Obrisi modernog pluralizma i dijaloga odražavaju se i unutar istih religioznih zajednica.

Svi povijesni procesi života osjetili su se, znači, i na religioznom području. Vjerojatno će se i unaprijed, bar u jednom doglednom vremenu, osjećati ista zakonitost. I tu se ponovno postavlja pitanje daljnjih rizika i šansa i za čovjeka i za religiju. U takvim tokovima teško je očekivati da religiozni svijet ostane čvrsto povezan u tradicionalnom smislu. No nije is-

ključena nova, naizgled labilnija, ali duhovno i religiozno solidarnija, da ne kažemo solidnija, veza i zajedništvo. Svijet boljih struktura i savjesnijih odnosa mogao bi i religiji omogućiti takvu šansu. Teško je to još uvijek predvidjeti. No čini se da nas bar djelomično i nostalgija za monolitnim, makar formalnim jedinstvom i čvrstim društvenim struktura religije ometa da i u jednom slobodnom, pluralističkom društvu — u kojemu će religija predstavljati samo transcendentno svjedočanstvo i imanentno duhovno oslobođenje čovjeka od interesne prizemnosti i potrošačke materijalnosti — vidimo i domislamo i nove šanse za religiju.

Kad već govorimo o religiji općenito, treba kazati da je ne možemo do kraja odrediti ni njezinim vanjskim oblikom ni dorečenim sadržajem. U svojem povijesnom hodu nije strogo vezana ni za kakve apsolutne forme. Odraz je religiozne dimenzije ljudskog bića; stoga je bliža čovjeku nego društvu. Slobodna u svojem iskazu, izražavanju i shvaćanju, ne iscrpljuje se u društvenim kodifikacijama, kao što ni kategorija misaonosti u određenim logičkim načelima. Više je svijest nego ponašanje, svojstvo nego vlastiti izbor. Povijesno je varijabilna, ali je ipak bitno označena unutrašnjom transcencijom, koja joj daje temeljno obilježje i sadržaj.

Prema tome uza sve povijesno-društvene i subjektivne opasnosti na koje nailazi religija kao društvena pojava, njezina budućnost nije u pitanju. I do nje stoji hoće li i kako će svoj povijesni hod shvatiti, jer i o tome ovise njezini rizici i šanse. Zanimljivo je u tom smislu napomenuti, što također potvrđuju razna istraživanja, da se već danas religija — govorimo, dakako, općenito — unatoč svim svojim opravdanim težnjama za religioznim jedinstvom ne prihvaća starih metoda i ne zatvara sva vrata pred povijesnim i subjektivnim elementima. Iz svojega najvećeg rizika i ona, dotično konfesionalne zajednice, pokušava izvući najpovoljniju šansu: uz ispovijedanje i potvrđivanje jasnih načela i vjerskih istina, sigurnih polazišta i sustava vrednovanja, prihvaća sve više novu sliku svijeta i religioznog čovjeka u kojemu, bar kako to pokazuju sociološka religiozna istraživanja, slabi onaj stari integralni sljedbenik, a pojavljuje se gorljiv svjedok i uvjereni teist, vjernik, koji prihvaća vjeru u cjelini kao transcendentnu poruku, bez posebnih naglasaka na pojedine elemente i pitanja.

Sve to ukazuje da religija, unatoč drugačijem ponašanju svijeta, i u novim situacijama očituje svoju sustavnost i potrebnu vitalnost. Zbog toga iako u ljudskim očima ponešto praktično zaostaje za životnim probicima i konkretnim ciljevima, u biti još uvijek najviše zanima čovjeka. U tom smislu, očito, nisu u pitanju buduće šanse religije, iako bi u jednom subjektivističkom trendu mogle doći u pitanje čvrste religijske strukture i u tom pogledu tradicionalni oblici ustaljenih kodifikacija pojedinih religija i religioznih zajednica. Jer osnovna jezgra religije, vjera, bliža je čovjeku nego njezino povijesno i društveno kodificiranje, svojstvenija nego izvanjsko ponašanje. Zato su šanse religije, pa i kršćanstva, mnogo više u čovjeku nego u vanjskim oblicima i društvenim faktorima. Znamo, dakako, da je religija kao društveni faktor (o čemu ćemo drugom zgodom govoriti) upućena na vanjsko, javno očitovanje i organizirano po-

našanje. U tom smislu ne mislimo potcijeniti izvanjske religijske i religiozne oblike i ustanove; samo shodno suvremenim kretanjima vidimo da se s promjenama čovjeka i društva javljaju i neke modifikacije i drugačiji odnosi. To nipošto ne znači da čovjek ili društvo mijenjaju i stvaraju i religiju kao takvu, kao što ni estetske razine i domašaji, dotično povijesna estetska kretanja nisu nikakav dokaz da je društvo stvorilo estetsku dimenziju ljudskog bića. I jedna i druga, i religiozna i estetska, izražuju iz ljudskog bića, onog intimnog gena po kojemu je čovjek, misaono i osjećajno biće; društva i kulture, svjetovi i navike samo ih potvrđuju i u najbolju ruku djelomično modificiraju. To upućuje da će i budući svjetovi i društva, makar uz vlastite dopune i modifikacije, ostati vjerni i estetici i religiji — kao imanentnim označnicama ljudskog bića.

Sva ova naša slika današnjeg i sutrašnjeg religioznog čovjeka i svijeta, dotično rizika i šansa religije kao takve, pretpostavlja, naravno viziju humanog društva, društva koje neće religiji ustupati nikakve povlastice, ali joj neće postavljati ni nikakve smetnje i zapreke. U takvu svijetu koji pruža iste šanse i stavlja iste obveze i teistu i ateistu, tj. čovjeku kao čovjeku bez obzira na njegova teistička ili ateistička shvaćanja, religija se unatoč daljnjim procesima sekularizacije i mogućim mijenjanjima povijesnih forma ne mora bojati za svoju budućnost. Jer ono što je veže s čovjekom i čovjeka s njom nije očito ni pitanje materijalnih odnosa ni društveno-povijesni ili ideološki kodeks, nego unutrašnja svijest čovjeka koja u transcendenciji vidi i doživljava svoju sudbinu. U tom smislu sav onaj povijesni mozaik i današnja opstojnost vjeroispovijesti samo je izvanjski odraz tog čvrstog izvira i sidrišta u kojemu se ponovno i ponovno potvrđuje izvorna religioznost kao potreba i stvarnost vječnog čovjeka.